

Mariusz Koper
Lublin – Lubycza Królewska

ZAGADKOWE TOPONIMY POWIATU TOMASZOWSKIEGO: PAARY, PUCHARKI, SZKOCI DÓŁ I ULHÓWEK

W niniejszym artykule przedstawiono analizę znaczeniową i gramatyczną kilku nazw geograficznych z terenu współczesnego powiatu tomaszowskiego. Są to dwie nazwy miejscowości: *Paary* i *Ulhówek*, a także dwie nazwy części miejscowości: *Pucharki* oraz *Szkoci Dół* (również nazwa terenowa). Między te z jednej strony łączy przynależność do tej samej jednostki administracyjnej, z drugiej zaś w mniejszym lub większym stopniu zagadkowe pochodzenie. Na skutek zatarcia przejrzystości znaczeniowej bądź też procesów adideacyjnych, które zaszły w ojkonimach i anojkonimach, mogą one sprowadzić potencjalnego użytkownika, jak też wykwalifikowanego badacza onomastę na fałszywy trop etymologiczny.

Słowa kluczowe: powiat tomaszowski, pogranicze polsko-ukraińskie, historia, ojkonimia, anojkonimia

PAARY

Nazwa *Paary* określa współcześnie jedną z wsi, położoną na południowym skraju gminy Susiec w obrębie Roztocza Środkowego. Według Wiesława Bondyry i Józefa Niedźwiedzia miejscowość ta została osadzona około 1700 r. na gruntach wsi Łukowa w dobrach tomaszowskich Ordynacji Zamojskiej¹. Zdaniem autorów leksykonów o nazwach miejscowości dawnego województwa zamojskiego w roku 1791 założono we wsi hutę szkła. Potwierdza to również studium Zbigniewa Tabaki o hutach szklanych Ordynacji Zamojskiej z pierwszej połowy XIX w.². Nieco inny pogląd formułują autorzy wydawanej współcześnie józefińskiej mapy topograficznej Galicji. Według nich wieś powstała na miejscu lasu o nazwie *Paar*. Poprzedniczką miejscowości miała być jednak huta szkła, założona

¹ J. Niedźwiedź, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 367; W. Bondyra, *Słownik historyczny miejscowości województwa zamojskiego*, Lublin-Zamość 1993, s. 84-85.

² Z. Tabaka, *Huty szklane w Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1962, nr 14, s. 137-157.

rzekomo około 1700 r., której datowane poświadczenie jest jednak dopiero z 1791 r.³ Niewątpliwe zakład hutniczy przestał funkcjonować w 1860 r. po śmierci ostatniego dzierżawcy – Pinkusa Sznerera⁴. Zarówno nazwy miejscowości, jak i zakładu przemysłowego mapa Miega nie odnotowuje. W miejscu dzisiejszej wsi znajduje się za to duży kompleks leśny, który urzędnicy austriaccy zapisali jako *Wald Baar*⁵. W roku 1842 w Paarach otwarto również gwoździarnię⁶. Jak informują autorzy słownika geograficznego z końca XIX w., „ludność dosyć oświecona, zabiegła” zajmowała się wówczas rolnictwem i przemytnictwem⁷. We wsi około 1876 r. wybudowany został także posterunek straży granicznej na granicy dwóch zaborów: rosyjskiego i austriackiego⁸.

Tajemniczość oraz zatarcie przejrzystości etymologicznej nazwy *Paary* wywołuje zagadkowa i podwojona w toponimie samogłoska *a*. Według jednego z lokalnych podań wieś ta pierwotnie nazywała się *Pary*. Zmiana jej formy nastąpiła wówczas, gdy pewnego dnia do wsi przyjechał geodeta. Zapytał on wtedy miejscowego chłopca o nazwę miejscowości. Ten, ponieważ miał wadę wymowy, nie potrafił prawidłowo jej wymówić. Jąkając się, miał powiedzieć wówczas *Paary*.

Nazwa wsi *Paary* ma niezbyt odległą metrykę. Jej dokumentacja filologiczna, którą możemy prześledzić w ciągu kilku wieków, ujawnia nam następujące warianty fonetyczne i leksykalne: *Wald Baar* 1779–1783 Mieg (nazwa lasu); *Paar*, (do) *Huty Parskiej* 1836 ExP; *Paar* 1839 TKKP; *Par* 1886 SG VII 854; *Pary* 1902 Przew II 51; *Psary* 1921 Skor IV108; *Paary* 1938 MTP; *Psary*, -rów, *psarski* 1970 UN 20; *Paary* 1981 WUN II 668; *Paary*, -rów, *paarski* 2015 Wykaz.

Nazwa wsi *Paary* ma najprawdopodobniej związek z istnieniem ordynackiej huty szkła, a wskutek tego z dusznym, gorącym powietrzem (porównaj *par* ‘parność, upał’⁹). Ojkonim oznaczałby wówczas parę wodną towarzyszącą termicznej obróbce przemysłowego produktu, jakim w tej hucie było szkło¹⁰. Zagadkowe podwójne *a* w toponimie być może motywowane jest wpływem języków germańskich (porównaj niemieckie *Paar*, ale w znaczeniu ‘para, dwójka’¹¹). Interferencja taka wydaje się możliwa,

³ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, t. 9, cz. A, wyd. A. Janeczek przy współpracy B. Dybasia i Ł. Walczego, Warszawa 2017, s. 155.

⁴ J. Niedźwiedź, *op. cit.*, s. 367.

⁵ *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, t. 9, cz. B, sekcja 206.

⁶ J. Niedźwiedź, *op. cit.*, s. 367; W. Bondyra, *op. cit.*, s. 84–85.

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, t. VII, Warszawa 1886, s. 854.

⁸ J. Niedźwiedź, *op. cit.*, s. 367.

⁹ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. V, Warszawa 1811, s. 43.

¹⁰ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 412.

¹¹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 395.

gdyż miejscowość ta leżała dawniej na pograniczu zaboru rosyjskiego i austriackiego. Nie można wykluczyć, iż wspomniane podwojenie samogłoski *a* w onimie *Paary* oraz forma liczby mnogiej tej nazwy mogły też służyć podkreśleniu intensyfikacji procesu spalania¹². Barbara Czopek, biorąc pod uwagę zapisaną formę *Psary*, zalicza nazwę do kategorii zawodowych lub służebnych¹³. Późna metryka toponimu stanowczo jednak wyklucza tę hipotezę. Zapis *Psary* z 1921 r., poświadczony również w latach siedemdziesiątych XX w. przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, należy traktować jako pomyłkę lub przejściowy wariant onimu powstały w wyniku adideacji do starych toponimów służebnych typu *Piekary*, *Koniary*, *Świniary*.

W dokumentacji źródłowej wsi pojawia się również zapis *Huta Parska*. Zestawienie to można z jednej strony odnosić do funkcjonującej na terenie wsi huty, z drugiej zaś do samej miejscowości. Potwierdzeniem tej drugiej tezy może być interesująca informacja z leksykonu W. Bondyry, który zauważa, że nazwa obecnej wsi *Paary* nazywana była dawniej również *Hutą Pary*¹⁴. Wprawdzie autor tej publikacji nie podaje konkretnego źródła, z którego wynotował tę nazwę, jednak nie można wykluczyć, że funkcjonowała ona równolegle lub nawet wyprzedzała o bliżej nieokreślony czas warianty onimu *Paar*/*Par*. Zakładając tę drugą hipotezę, można by założyć, że zestawienie *Huta Parska*/*Huta Pary* wyszło z lokalnego użycia wskutek likwidacji samej huty. Pierwszy człon tych compositów odnosi się wprost do apelatywu *huta*, definiowanego w słownikach jako 'miejsce wytopu żelaza, również zakład przemysłowy wytapiający metale z rudy lub produkujący szkło'¹⁵ (ukraińska *huta*, pożyczka z języka polskiego¹⁶). Drugi z członów w postaci przydawki rzeczownej lub przymiotnej odróżniałby wtedy nazwę wsi i samą hutę od innych miejscowości oraz zakładów przemysłowych w tej okolicy. W najbliższym sąsiedztwie dzisiejszych *Paar* położona jest wieś o nazwie *Huta Szumy*.

W analizie oraz interpretacji oikonimu *Paary* nie można wykluczyć jeszcze innego pochodzenia tej nazwy. Może mieć ona bowiem związek z rzeczownikiem *par*/*para*, ale o znaczeniu fizjograficznym 'opary wodne, mgły'¹⁷. Zgodnie z tą interpretacją oznaczałaby parujące miejsce w dolinie rzeki Tanew. Nazwa ta korespondowałaby wówczas z oikonimami

¹² W. Makarski, *Odantronimizować toponimie. Na przykładzie odrzecznych i odbagiennych nazw miejscowych Zamojszczyzny*, [w:] *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych*, red. M. Kojder, M. Olejnik, Lublin 2017, s. 63.

¹³ B. Czopek, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Wrocław 1988, s. 82–84.

¹⁴ W. Bondyra, *op. cit.*, s. 84.

¹⁵ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. II, Warszawa 1959, s. 547.

¹⁶ R. Richhardt, *Polnische Lehnwörter im Ukrainischen*, Berlin 1957, s. 56.

¹⁷ A. Brückner, *op. cit.*, s. 395; W. Boryś, *op. cit.*, s. 412.

pokrewnymi typu *Dymiec, Oparówka*¹⁸. Miejscem parującym mógłby być tutaj pierwotnie obiekt terenowy, tj. *Las Paar*, zapisany przez austriackich urzędników józefińskiej mapy topograficznej jako *Wald Baar*¹⁹. Nazwa terenowa wyprzedzałaby zatem o bliżej nieokreślony czas powstanie zakładu hutniczego oraz samej miejscowości.

Według Władysława Makarskiego nie jest wreszcie wykluczony jeszcze inny wywód związany z genezą tego tajemniczego toponimu²⁰. Zdaniem tego badacza dzisiejsza forma *Paary* może nawiązywać do pierwotnej postaci ukraińskiej **Pohar(y)*, zmienionej na **Pahar(y)* w wyniku upodobnienia na odległość (porównaj antroponim *Jardan < Jordan*²¹), potem na *Paar(y)* jako przejaw zaniku *h* interwokalicznego (porównaj nazwę wsi *Bohorodyc'a > Borodyc'a* w powiecie hrubieszowskim, zmienioną następnie na formę *Brodzica*²²). Z powstaniem pary dwóch różnych samogłosek mamy do czynienia w nazwie wodnej *Paucza < ukraińska *Pawuča*, pochodzącej od ukraińskiego apelatywu *pawuk* (polski *pająk*), ojkonimie *Pauczne*, sygnującym wieś w powiecie tomaszowskim i gminie Tarnawatka, czy też w nazwisku *Noakowski < Nowakowski*. Wtedy człon *Paar(y)*, po dalszym uproszczeniu *Par(y)*, oznaczałby miejsce po wykarczowanym i wypalonym lesie. Podstawę tego toponimu należałoby upatrywać w ukraińskim rzeczowniku **pohor(a)*, motywowanym czasownikiem *pohority* 'spalić się' (polskie *pogorzeć* 'zgorzeć'²³). Zgodnie z tą interpretacją ojkonim *Paary* wchodziłby wówczas w poczet nazw kulturowych, oznaczających miejsce wypalone i nowo zagospodarowane przez osadników. Swoim znaczeniem wpisywałby się w licznie występujące na terenie powiatu tomaszowskiego *Majdany*, derywowane od ruskiej podstawy *majdan* 'wycinka w lesie; zakład produkujący potaż'²⁴. Jest to apelatyw pochodzenia tureckiego od *mejdan* 'plac'²⁵ (polski *majdan* 'osada leśna, miejsce, gdzie się obrabia

¹⁸ *Wykaz urzędowych nazw miejscowości*, t. I, Warszawa 1980, s. 385, t. II, Warszawa 1981, s. 632.

¹⁹ Pierwszy człon anojkonimu pochodzi od niemieckiego apelatywu *Wald* 'las'. Różnica w zapisie drugiego segmentu nazwy (*Baar* zamiast *Paar*) wynika z częstego nierozróżniania spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych przez zapisującego nazwy austriackiego urzędnika (porównaj *Baseky - Pasieki, Bukarow - Pukarzőw, Zobole - Soból*). Zob. M. Koper, *Józefińska mapa topograficzna Galicji oraz jej znaczenie w badaniach onomastycznych na pograniczach językowo-kulturowych*, [w:] *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych*, s. 31-37.

²⁰ W. Makarski, *op. cit.*, s. 63.

²¹ M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994, s. 40.

²² W. Bondyra, *op. cit.*, s. 22.

²³ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. IV, Warszawa 1908, s. 466.

²⁴ *Słownik ukraińskiej mowy*. Uporządkowany z dodatkiem własnego materiału B. Hrinchenko, t. I-IV, Kyjów 1907-1909 (przedruk 1996-1997); M. Łesiów, *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972, s. 21.

²⁵ A. Brückner, *op. cit.*, s. 318.

drzewo na budulec, szczególnie w lesie, budowla drewniana wśród lasu, miejsce w borze, gdzie pędzą smołę; plac obozowy²⁶, pożyczka z języka ruskiego). Majdanami nazywano osady leśne, których mieszkańcy trudnili się obróbką drewna do celów budowlanych, wypalaniem węgla drzewnego, potażu, robieniem smoły, terpentyny itp.²⁷.

PUCHARKI

Nazwa *Pucharki* określa obecnie część wsi Tarnawatka. Autorzy współczesnych map odnotowują również *Kolonię Pucharki* w gminie Tarnawatka²⁸. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że jeszcze w latach siedemdziesiątych XX w. nazwa ta została zapisana jako *Puharki*, -rek 1970 UN 22. Twórcy najbardziej aktualnego wykazu nazw miejscowości oraz ich części podają już jednak zatwierdzoną formę urzędową *Pucharki*, -rek 2015 Wykaz.

Nazwa *Pucharki* nie jest formacją izolowaną na terenie Polski. Anoikonim *Puharka*, odnoszący się do lasu położonego między miasteczkiem Mordy oraz wsiami Głuchów i Sosenki w powiecie siedleckim, odnotowuje w swojej rozprawie leksykologicznej Zygmunt Gałęcki²⁹. Autor tego studium zauważa, że obecnie nazwa ta zapisywana jest w formie urzędowej jako *Pucharka*³⁰. Obydwie wymienione formacje nazewnicze różni jedynie wykładnik fleksyjny – końcówka liczby pojedynczej lub mnogiej. Forma pluralna *Pucharki* w gminie Tarnawatka ma niewątpliwie związek z podziałem obiektu na część wsi oraz kolonię. Zarówno nazwa terenowa *Puharka* w powiecie siedleckim, jak i nazwa części wsi oraz kolonii *Pucharki* w powiecie tomaszowskim mają związek z ukraińskim czasownikiem *pohority* (staropolskie *gorzeć*) < prasłowiańskie **goręti* ‘palić się, płonąć, pałać; świecić’. Miana te określają wygorzały, wypalony las, najprawdopodobniej na potrzeby rolne i osadnicze. Do obydwu toponimów można również porównać ukraiński apelatyw *pohar* ‘miejsce, na którym wypalono las’. W przypadku tarnawackiego ojkonimu *Pucharki* niewątpliwie chodzi o kompleks leśny, położony na południe od dzisiejszej części wsi Pucharki oraz Kolonii Pucharki. Jak pokazuje mapa Miega, jeszcze w drugiej połowie XVIII w. las ten zajmował znacznie większy obszar niż obecnie, ponieważ od strony północnej sięgał

²⁶ *Słownik języka polskiego...*, t. II, Warszawa 1902, s. 849.

²⁷ *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, t. VI, Kraków 2005, s. 438.

²⁸ http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/lmgp_2.html [dostęp: 12 V 2019].

²⁹ Z. Gałęcki, *Puharka i Pużarnica – mikrotoponimiczne ślady polsko-ruskich kontaktów językowych*, [w:] idem, *Studia z leksykologii regionalnej i historycznej*, Lublin 2014, s. 137–144.

³⁰ *Ibidem*, s. 139.

do wsi Krynice³¹. W następnych stuleciach musiał być więc sukcesywnie karczowany i wypalany.

W nazwie części wsi *Pucharki* doszło do kilku procesów fonetycznych. Pierwszy, tj. przejście samogłoski nieakcentowanej *o* > *u*, ma związek z oddziaływaniem na tym obszarze gwar pogranicza polsko-ukraińskiego (porównaj gwarowe *purzeczki, subota, ugórki* itp.). Na terytorium powiatu tomaszowskiego zmianę tę można zaobserwować również w innych ojkonimach i anojkonimach. Są to nazwy miejscowości i terenowe typu *Dolne* < *Dulne*, *Kuprowatka* < *Koprowatka*, *Muratyn* < *Moratyn*, *Okupisko* < *Okopisko*. Druga zmiana ma związek z przejściem *h* > *ch*, która podyktowana jest wpływem języka polskiego. Podobny proces obserwujemy w ojkonimie *Zachajek* < *Zahajek*, derywowanym od ukraińskiego wyrażenia przyimkowego *za hajom* : *haj* (polskie *za gajem* : *gaj*), a określającym część wsi Rokitno w gminie Ułhówek 1970 UN 30; 2015 Wykaz. Charakterystyczne dla gwar pogranicza polsko-ukraińskiego rozróżnienie dźwięcznego *h* i bezdźwięcznego *ch* jest jednym z istotnych czynników przy identyfikacji wyrazów oraz form pod względem etymologicznym³². Zapis *Pucharki* odzwierciedla ogólnopolski system fonologiczny, w którym takiego rozróżnienia nie ma. Może być on również podyktowany adideacją do apelatywu *puchar* 'duże naczynie ozdobne, służące dawniej do picia wina; naczynie wykonane z metalu lub kryształu, wręczane jako nagroda', który z nazwą tego obiektu nie ma jednak nic wspólnego. Współczesny zapis nierespektujący lokalnej wymowy bądź też odzwierciedlający jej sukcesywny zanik nie tylko zniekształca wyjściową postać onimu, ale również wpływa na jego interpretację etymologiczną.

SZKOCI DÓŁ

Wymieniona nazwa odnosi się do części Tomaszowa Lubelskiego oraz lasu i wąwozu położonego w granicach administracyjnych tego miasta 1970 UN 5; 2015 Wykaz. Ta bardzo popularna nazwa używana współcześnie nie tylko przez tomaszowian, ale także mieszkańców okolicznych wsi i miasteczek jeszcze w XVIII w. określana była mianem *Księżego Dołu* lub *Skłocięgo Dołu*³³.

Księży Dół jest nazwą w formie zestawienia. Jego pierwszy człon ma charakter dzierżawczy, a derywowany jest od przymiotnika *księży*, ten zaś

³¹ Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783, t. 9, cz. B, sekcja 205, wyd. A. Janecek przy współpracy B. Dybasia i Ł. Walczego, Warszawa 2015.

³² Z. Gałęcki, *op. cit.*, s. 140.

³³ E. Hanejko, *Miasto w okresie od wielkiego sporu o ordynację do I rozbioru Polski*, [w:] *Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. R. Szczygieł, Lublin–Tomaszów Lubelski 2011, s. 161.

od *ksiądz* (ukraiński *ks'ondz*, pożyczka z języka polskiego, zamiast rodzimego apelatywu *pop*)³⁴. Nie można tutaj wykluczyć dawnej przynależności tego miejsca do Kościoła katolickiego, które jako jeden z obiektów mogło wchodzić w skład uposażenia jakiejś parafii. Ostatecznego rozstrzygnięcia w tej kwestii należałoby szukać w źródłach historycznych, dotyczących przeszłości Tomaszowa Lubelskiego i okolic.

Nie mniej ciekawy wydaje się pierwszy człon złożenia w obocznie funkcjonującej dawniej nazwie *Skłoci Dół*. Niewątpliwie ma on związek z przymiotnikiem *skłoci*, pochodzącym od rzeczownika *skłot*/*skot* 'bydło rogate, zwierzęta'³⁵ (porównaj apelatyw *skotnica* 'wspólne pastwisko dla bydła, wygon, wspólna droga do pędzenia bydła na pastwisko'³⁶) oraz licznie występujące na terytorium Polski nazwy miejscowe o motywacji kulturowej typu *Skotnica* i służebnej typu *Skotniki*³⁷. Odnotowaną w źródłach historycznych nazwę *Skłoci Dół* należałoby zatem traktować jako teren wypasu bydła lub też jakiejś położonej w dole drogi, którą pędzono zwierzęta na pastwisko. Współcześnie zatwierdzona urzędowo forma *Szkoci Dół* jest więc wtórna w stosunku do pierwotnego *Skłociego Dołu*. Nowa struktura nazewnicza motywowana przymiotnikiem *szkoci* zapewne powstała w wyniku zatarcia przejrzystości etymologicznej miana *Skłoci Dół* oraz jego podstawy *skłot*/*skot*, a w konsekwencji przekształcenia i adideacji do nazwy własnej – etnonimu *Szkot*. Niewątpliwie na zmianę struktury oikonimu miała wpływ jedna z lokalnych legend, według której w miejscu tym doszło do rzekomej historycznej potyczki regimentu szkockiego, wchodzącego w skład wojsk szwedzkich, z oddziałem polskim dowodzonym przez Stefana Czarnieckiego. Notowaną zmianę *skłoci* > *szkoci* można również interpretować jako ucieczkę od charakterystycznej dla gwar Lubelszczyzny i tej części pogranicza labializacji (porównaj gwarowe *łokno* i ogólnopolskie *okno*) oraz wynik hiperpoprawności w stosunku do nienotowanego na tym obszarze mazurzenia (porównaj mazowieckie *syja* i ogólnopolskie *szyja*, *zyto* i ogólnopolskie *żyto* itp.). Konsekwencją zatarcia pierwotnej etymologii tego miana jest też spotykana na tym obszarze i w lokalnej wspólnocie komunikatywnej kolejna modyfikacja badanego oikonimu do postaci *Koci Dół*, którego pierwszy człon sprowadzają niektórzy lokalni interpretatorzy do przymiotnika *Koci*, derywowanego od apelatywu *koci* : *koł*, na oznaczenie niewielkiego zagłębienia terenu.

³⁴ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. III, Kraków 1966–1969, s. 264; R. Richhardt, *op. cit.*, s. 70.

³⁵ *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. VIII, Wrocław 1980, s. 248.

³⁶ *Ibidem*, s. 249.

³⁷ *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, t. XIV, Kraków 2017, s. 55–58.

Drugi z członów zestawienia *Szkoci Dół < Skłoci Dół//Księży Dół* ma charakter fizjograficzny i motywowany jest rzeczownikiem *dół* (ukraiński *dit*). Wykluczam motywację kulturową segmentu tej nazwy z uwagi na fakt, iż zagłębienie w tym miejscu ma naturalny charakter, przypominając spotykane w tej części pogranicza roztoczańskie wąwozy.

ULHÓWEK

Nazwa *Ullhówek* określa współcześnie wieś gminną, położoną na terenie Równiny Bełskiej. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1388 r. Wówczas Ułhów wraz z Machnowem, Zimnem, Wierzbicą, Tarnoszynem, Korniami i Korhyniami został nadany Pawłowi Radzanowskiemu, który był jednym ze współfundatorów kościoła w Rzeplinie³⁸. Do czasów II wojny światowej miejscowość była w zdecydowanej większości zamieszkiwana przez społeczność ukraińską. Już w roku 1472 źródła historyczne notują tutaj cerkiew, która w początkowym etapie funkcjonowała jako świątynia prawosławna, następnie zaś greckokatolicka. Według spisu z 1921 r. wieś liczyła 1136 mieszkańców, w tym 1055 Ukraińców oraz 13 Żydów³⁹. Historyczne i współczesne zapisy źródłowe ujawniają nam następujące warianty tej nazwy wsi: *Hulwow* (1403) 1615 ZDM V 1164; *volhow* 1447 MatJan; *Wolwow* 1472 MatJan; *Ullhów* przed 1682 Bondyra 127; *Vlhowek* 1681–1682 RejBełs 68; *Ullhowek* 1779–1783 Miegi; *Ullhówek* 1859 Chrzan; *Ullhówek* 1892 SG XII 782; *Ullhówek* 1937 MTP; *Ullhówek, -wka, ulhowiecki* 1970 UN 31; *Ullhówek* 1982 WUN; *Ullhówek, -wka, ulhowiecki* 2015 Wykaz.

Nazwa *Ullhówek* była przedmiotem zainteresowań kilku badaczy onomastów. Barbara Czopek w swoim studium o nazwach miejscowych dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej ojkonim *Ullhówek* umieszcza w grupie formacji związanych z florą i fauną. Ponieważ w monografii nie ma odnotowanej podstawy tego miana, można się jedynie domyślać, że autorka rozprawy wiąże tę nazwę z rzeczownikiem *olcha* (ukraińska *wil'cha*)⁴⁰.

Stanisław Rospond w swoim leksykonie toponomastycznym uważa, że jest to nazwa odosobniona i wtórna. Dysponując bardzo ubogą dokumentacją źródłową ojkonimu, tj. zapisami źródłowymi dopiero z połowy i końca XIX w. (*Ullhówek* 1839; *Ullhówek* 1891), stwierdza, że miał on pierwotną bazę *Uł-*, która jest najprawdopodobniej pochodzenia ukraińskiego⁴¹. Ponadto do toponimu porównuje białoruską nazwę miejscową *Ułowo*. Według

³⁸ J. Niedźwiedź, *op. cit.*, s. 561.

³⁹ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Spis ludności z dnia 30 września 1921. Województwo lwowskie*, t. XIII, Warszawa 1924, s. 36.

⁴⁰ B. Czopek, *op. cit.*, s. 24.

⁴¹ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 409.

autora pierwotny *Uhuwek* zamiast *Uhówek* jest formacją zdrobniałą, którą następnie zamieniono na *Ullhówek*⁴². S. Rospond nie tłumaczy jednak ani etymologii miana, ani jego funkcji deminutywnej.

Wydaje się, że ze względu na sufiks *-ów* pierwotną postać *Hulwow* można by zaliczyć do nazw dzierżawczych z niejasną jednak antroponimiczną podstawą słowotwórczą *Hulw-*. Na podstawie obecności protetycznego *h* ojkonim wskazuje na swoje ruskie pochodzenie. Niewykluczone, iż forma późniejsza *Ullhów* mogła powstać w wyniku metatezy grupy nagłosowej *Hul-* > *Ullh-*, zaś wskutek procesu degradacji osady bądź też jej niskiego statusu osadniczego nastąpiła deminutywizacja nazwy, stąd obecna jest postać *Ullhówek*. Z uwagi na odmienną strukturę ojkonimów mało prawdopodobna wydaje się bezpośrednia relacja *Ullhówka* z położonym w niedalekim sąsiedztwie miasteczkiem *Uhnów* (dziś na Ukrainie).

Istnieje jeszcze jedna możliwość interpretacji tej nazwy. Otóż formę *Ullhów* (polski **Ulgów*) traktowaną jako pierwotną, przy błędnie zapisanej postaci *Hulwow*, można zinterpretować jako nazwę kulturową pochodną od ukraińskiego apelatywu *ulha* (polska *ulga*). Wówczas oznaczałaby ona, jak w przypadku ojkonimów z podstawą rzeczownikową *wola*, początkowe zwolnienie miejscowości z podatków z tytułu użytkowania gruntów przez nowych osadników. Byłaby to jednak nazwa izolowana o takim znaczeniu i z taką bazą apelatywną. Nie można wykluczyć też związków badanego ojkonimu z ukraińską nazwą osobową **Ullha : ulha* (porównaj odnotowane polskie nazwisko *Uлга : ulga*). Ostatnią z interpretacji osłabia brak takiego antroponimu w ukraińskich leksykonach.

Przedstawione analizy toponomastyczne nazw miejscowych *Paary*, *Pucharki*, *Szkoci Dół* i *Ullhówek* bądź to doprecyzowują dotychczasowe ustalenia etymologiczne, weryfikują je, bądź też wprowadzają zupełnie nowe ujęcia, związane z genezą i kształtowaniem się tych onimów na pograniczu polsko-ukraińskim. Ich zagadkowość oraz nieczytelna struktura niejednokrotnie wpływa na obecne w żywym języku mechanizmy potocznego etymologizowania oraz zmiany wyjściowej formy nazwy. Tajemniczość niektórych mian sprawia, że być może w przeszłości będą jeszcze przedmiotem niejednej refleksji onomastycznej.

⁴² *Ibidem*.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Bondyra Bondyra W., *Słownik historyczny miejscowości województwa zamojskiego*, Lublin–Zamość 1993
- Chrzan Chrzanowski W., *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich*, Paryż 1859 (zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej KUL).
- ExP Exakcjonarz powierzchni gruntów wsi Paar 1836, Archiwum Ordynacji Zamojskiej, sygn. 2217 (Archiwum Państwowe w Lublinie).
- MatJan Kartoteka miejscowości i osad województwa bełskiego zebranych przez profesora Andrzeja Janeczka z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.
- Mieg *Mapa topograficzna Królestwa Galicji i Lodomerii z lat 1779–1783*. Originalaufnahme des Königreiches Galizien und Lodomerien. I zdjęcie wojskowe, tzw. mapa Miega. Skala 1:28 800. Oryginał w Archiwum Wojennym w Wiedniu (Kriegsarchiv), sygn. BIXa.390. *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783*, t. 8, część A i B, sekcje 160–162, 180–182, 202–205, 226–229, 251–255, 283–286, t. 9, część A i B, sekcje 206–210, 230–234, 156–260, 287–291, wydał Andrzej Janeczek przy współpracy Bogusława Dybasia i Łukasza Walczego, Warszawa 2015–2017 (współczesne wydanie).
- MTP *Mapa taktyczna Polski* (Pas 46, Słup 36 – Zamość, Pas 46, Słup 37 – Tyszowce, Pas 46, Słup 38 – Kryłów, Pas 47, Słup 36 – Narol, Pas 47, Słup 37 – Tomaszów Lubelski, Pas 47, Słup 38 – Sokal). Skala 1:100 000, Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa 1929–1938.
- Przew Babiński A., Bazewicz J.M., *Przewodnik po Królestwie Polskim*, t. I–III, Warszawa 1901–1902.
- RejBels *Regestrum Contributionis Fumialior Palatinatus Belzensis... 1681 et 1682*. Rękopis nr 597 w Centralnym Historycznym Archiwum Państwowym we Lwowie.
- SG *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902.
- Skor *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Spis ludności z dnia 30 września 1921. Województwo lubelskie*, t. IV, Warszawa 1924.
- TKKP *Topograficzna Karta Królestwa Polskiego*. Skala 1:126 000, Warszawa 1839.
- UN *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, red. W. Taszycki, nr 120: powiat tomaszowski, Warszawa 1970.
- WUN *Wykaz urzędowych nazw miejscowości*, t. I–III, Warszawa 1980–1982.
- Wykaz *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części*. Obwieszczenie Ministra Administracji i Cyfryzacji z dnia 4 sierpnia 2015 r. w sprawie wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części. Dziennik Ustaw (poz. 1636).
- ZDM *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, cz. I–VIII, Wrocław 1962–1975.

BIBLIOGRAFIA⁴³

OPRACOWANIA

Czopek B., *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Wrocław 1988.

Gałecki Z., *Puharka i Pużarnica – mikrotoponimiczne ślady polsko-ruskich kontaktów językowych*, [w:] idem, *Studia z leksykologii regionalnej i historycznej*, Lublin 2014.

⁴³ W bibliografii pominięte zostały pozycje, które znalazły się w wykazie skrótów.

Hanejko E., *Miasto w okresie od wielkiego sporu o ordynację do I rozbioru Polski*, [w:] *Tomaszów Lubelski. Monografia miasta*, red. R. Szczygieł, Lublin–Tomaszów Lubelski 2011.

Koper M., *Józefińska mapa topograficzna Galicji oraz jej znaczenie w badaniach onomastycznych na pograniczach językowo-kulturowych*, [w:] *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych*, red. M. Kojder, M. Olejnik, Lublin 2017.

Łesiów M., *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972.

Makarski W., *Odantroponimizować toponimie. Na przykładzie odrzecznych i odbagiennych nazw miejscowych Zamojszczyzny*, [w:] *Onomastyka na pograniczach językowo-kulturowych*, red. M. Kojder, M. Olejnik, Lublin 2017.

Malec M., *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994.

Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, red. K. Rymut, t. I–VII (A–N), Kraków 1996–2007, t. VIII–IX (O–Q), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, Kraków 2009–2013, t. X–XII (Ra–Rż), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 2015, t. XIII (Sa–Si), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 2016, t. XIV (Sk–Sn), red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków 2017 (kolejne tomy w trakcie opracowania).

Niedźwiedz J., *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003.

Richhardt R., *Polnische Lehnwörter im Ukrainischen*, Berlin 1957.

Tabaka Z., *Huty szklane w Ordynacji Zamojskiej w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1962, nr 14.

SŁOWNIKI

Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.

Linde S.B., *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.

Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków 1952–1982.

Słowar' ukrajinskojji mowy. Upor'adkuwaw z dodatkom własnoho materialu B. Hrinčenko, t. I–IV, Kyjiw 1907–1909 (przedruk 1996–1997).

Słownik języka polskiego, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

Słownik staropolski, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Warszawa 1953–2002.

MATERIAŁY INTERNETOWE

http://mapy.geoportal.gov.pl/imap/Imgp_2.html [dostęp: 12 V 2019].

ABSTRACT*Mariusz Koper***BAFFLING TOPONYMS IN TOMASZOW POWIAT
PAARY, PUCHARKI, SZKOCI DÓŁ (SCOTTISH PIT) AND ULHÓWEK**

The following article presents linguistic and grammatical analysis of a few geographical names in Tomaszów Powiat, two of which constitute the name of a place: *Paary* and *Ullhówek*, another two of which represent part of a place: *Pucharki* and *Szkoci Dół* (*Scottish Pit*), which is also the ground name. On one hand these names have been in use within the same administrative unit, but on the other hand their origin still remains a mystery, due to blotting out the meaning or language innovations and transformations that occurred in oikonyms and anoikonyms, which, in turn, might mislead a potential user or a qualified onomastic scientists into a wrong etymological track.

Key words: Tomaszów Lubelski district (powiat), Polish-Ukrainian borderlands, history, oiconymy, anoiconymy